

יש לציין בהקשר זה לקונטרס 'דברי חלומות' לרבי צדוק הכהן (נדפס בסוף ספר רס"א לילה), שרוב-ככל החלומות הכתובים שם, הן חלומות שנחלמו לו בליל שבת או במוצאי שבת.

'מים ראשונים האכילו בשר חזיר, מים אחרונים הרגו את הנפש'. הרי שעבירת מים ראשונים גוררת עבירה של אכילת איסור, ועבירה שהיא משום סכנה [מים אחרונים משום מלח סדומית המסמא את העינים], גוררת סכנת נפשות (עפ"י מהרש"א חולין קו).

דף פד

'צפידנא'. יש מן החוקרים המזהים אותה עם מחלת הצפדינה – מחלה קשה המתפתחת על ידי גרעון בוטמין . סימני הצפדינה: התרופפות החניכיים שבפה עד כדי נשירת השיניים, שטפי דם פנימיים, חולשה גופנית כללית.

[בשו"ת שבט הלוי (ח"ה ע) כתב שצריך עיון רב במחלת בשר שינים הידועה כיום, שיוצא דם בשעת אכילה וכד', אבל לא שמענו אם גומרת בבני מעים, האם נידונית כצפידנא. ולפי האמור אין מקום לספק זה. וע' בלשון ר"ח. וצ"ע].

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג צא) השיב אודות חולה במחלה שאין בה סכנה והוא עלול לבוא על ידי מחלתו למחלה אחרת שיש בה סכנה – שמותר לו לקחת תרופה ביום הכיפורים (גם עם מים – כשאי אפשר לו לבלוע ללא מים), כי מחלתו נידונית כמחלה שיש בה סכנה. וכתב להוכיח זאת מכאן שמשמע שהמחלה עצמה לא היתה אלא בשיניים, וגם הרפואה שנאמרה כאן לא היתה אלא לשיניים ולחניכיים, אלא שאם לא ירפאם יגיע למחלה בבני מעיים, ואעפ"כ הותר לחלל שבת לרפא את השיניים.

לפי תאור המחלה דלעיל נראה לכאורה שמחלה אחת היא שמתבטאת בשיניים. אך נראה פשוט שמבחינת הדין אין כל חילוק בהגדרה הרפואית של המחלה אלא הכלל הוא שגם מצב העלול להדרדר ולהגיע למצב סכנה, באם לא יקח את רפואתו עתה – גם מצב שכזה נידון כחשש פיקוח נפש.

'לאלקא דישראל לא מגלינא'. 'צ"ע אמאי אין זו שבועת שוא' (מהגר"א נבנצל שליט"א). הערת הגר"מ מאוזו שליט"א: 'ולדעתי נראה שלא הוציא רבי יוחנן שבועה מפיו כלל, אלא במקום שיאמר באלהא דישראל דלא מגלינא (שזו שבועה ודאי אע"פ שלא אמר שבועה ממש) אמר לאלהא דישראל לא מגלינא, וא"כ לא אמר כלום שהכל גלוי וידוע לפניו. ומצינו שבועה בשם ה' בלי אמירת שבועה: חי ה' אשר פדה את נפשי מכל צרה (מלכים א' א'), ובשירי ר' שמואל הנגיד: 'בצורי – אלכדנו תוך מצודי' ועוד'. וכן דרך בכל הש"ס לומר 'האלקים' או 'אלהא' סנינא לכו (לעיל ט סע"ב) בלי לשון שבועה, והשומע מבין מאליו'.

א"ה: לכאורה לשון הגמרא 'אישתבע לה לאלקא דישראל... והא אישתבע לה... – מורה שהיתה זו שבועה. וכן הראשונים בריש נדרים ובפרק שבועת העדות הוכיחו מכאן לענין דין שם בשבועה. אך נראה שכוונת הרב שליט"א שלפי תירוץ הגמרא 'לאלקא דישראל לא מגלינא הא לעמיה ישראל מגלינא' אכן לא היתה זו שבועה כלל. וכן יש לדייק מלשון הזהב של רש"י (ד"ה דמגלי). והוכחת הראשונים הנ"ל לענין שם בשבועה היא רק לפי מאי דסלקא דעתין דהוויא שבועה.

(ע"ב) 'אמר רב יהודה אמר רב: לא ספק שבת זו בלבד אמרו אלא אפילו ספק שבת אחרת. היכי דמי כגון דאמדהו לתמניא יומי ויומא קמא שבתא, מהו דתימא ליעכב עד לאורתא כי היכי דלא ניהול עליה תרי שבתא, קמ"ל. הקשה הרש"ש, מה חידוש יש בדבר הלא אפילו בספק שמא ימות בעוד שנה או שנתים מחללים? ועוד, מדוע הוצרכו לומר 'אמדהו לשמונה ימים' הלא אותו החידוש קיים כשאמדהו לאחר השבת [ומהו זה שכתב רש"י 'שמא ימות בשבת הבאה' – מה לי ימות בשבת הבאה או ביום אחר, והלא על כל חיי-שעה מחללים את השבת]? וממה נפשך, אם אין סכנה בעיכוב רפואתו עד הערב מה טעם לחלל את השבת בחנם, ואם יש חשש סכנה בעיכוב – פשיטא שמחללים? וכתב פירוש חדש בסוגיא; ודאי אילו נדע בבירור שנוכל להמתין עד הערב – אין לחלל את השבת. מאידך אם רפואתו נצרכת להעשות בשבת, גם אם אפשר לדחותה בכמה שעות – הזריז הרי זה משובח ואין להמתין והואיל וסוף סוף הוא נתון עתה במצב של 'חולה שיש בו סכנה'. וכמו כן אם כבר נדחתה השבת משום רפואתו, מותר להמשיך לטפל בו פעם נוספת, הגם שאפשר לדחות את הטיפול השני לאחר השבת – שכבר ניתנה שבת להידחות אצלו. וחידוש רב שגם בשתי שבתות אומרים סברה זו, כיון שניתנה שבת להידחות, מה לי שבת אחת או שתיים, וזהו פירוש 'לא ספק שבת זו בלבד אמרו אלא אפילו ספק שבת אחרת' – כלומר הגם שניתן לידחות הרפואה לערב אך כיון שבשבת אחרת ודאי נצרך לחלל, אין דוחים את הרפואה משבת זו.

מה שכתב שגם אם אפשר להמתין עם הטיפול כמה שעות, אין עושים כן – אפשר שזה רק כאשר החולה נתון כבר עתה במצב סכנה, אבל חולה שכעת אינו בסכנה ולפי אומדן הרופאים ייכנס למצב סכנה בתוך כמה שעות בדרך הטבע ויצטרכו לחלל את השבת באותה שעה – אין מחללים עתה, כל שאין סיכון בדחיית הטיפול לכשיהא מסוכן. וכן נטה לדינא מצד הסברה בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג טו).

ואולם במשנה-ברורה (שכח ס"ק לב) מתבאר שאם יודע בודאי שעל ידי המתנתו לערב לא יורע מצבו של החולה – אסור לחלל, הגם שבין כך נצרכים לחלל עליו שבת אחרת.

ובאבי עזרי (חמישה. שבת ב,ב), וכן ב'גליונות קהלות יעקב' כתבו לפרש שהשמיענו רב שספק פקוח נפש דוחה אפילו כמה שבתות [ביחד], כגון כאן, אם יתחילו היום ברפואתו יודעים אנו כבר עתה שצריכים לחלל עליו שתי שבתות, אעפ"כ אין להמתין לערב, שמא אם ידחו לערב לא תועיל הרפואה אחר כך.

ז'אין עושין דברים הללו לא על ידי נכרים ולא על ידי כותיים (הגר"א הגיה: קטנים) **אלא על גדולי ישראל**. הבית-יוסף (שכח) מפרש 'גדולי ישראל' להוציא נכרים כותים וקטנים, והט"ז (שם סק"ה) מפרש (עפ"ד הרמב"ם, תשב"ץ ח"א נד ועוד) החשובים שבישראל, החכמים; שמצוה לכתחילה לעשות על ידם [כדי שיראו הכל וידעו כמה חביבה היא מצות פיקוח נפש בישראל]. או הכוונה: במקום שיש שם חכמים והדיוטות או כותים, יעשו החכמים ולא יעשו האחרים כי אם תתיר להם, עלולים אלו להקל אף בחולה שאין בו סכנה (הרי"ד ועוד).

ז'אין אומרין יעשו דברים הללו לא על פי נשים ולא על פי כותיים, אבל מצטרפין לדעת אחרת. הקשו ראשונים ז"ל על פרש"י, למה לא יעשו על פי נשים חכמות ובקאות בספק נפשות כמו על פי אנשים, והלא גבי יולדת אמרו במפורש שמחללים שבת על פי נשים. והר"ן תירץ ששונה ענין לידה שהנשים בקיאות בו. וריב"א היה גורס 'אין אומרים: אין עושים דברים אלו על פי נשים...', אלא שדחוק לפי זה לשון 'אבל מצטרפין...!'

והרי"ף גורס 'אין אומרים לעשות דברים הללו לא על ידי נשים ולא על ידי כותים מפני שמצטרפין לדעת אחרת'. פירוש, עלולים הכותים או הנשים לטעות אחר 'דעה אחרת' לומר שלא ניתנה שבת לדחות מפני פיקוח נפש ומפני כן מסרנום להם לעשותה שלא איכפת לנו בהכשלן, וגם חוששים שמא יתעצלו בהצלה ויבוא לידי סכנה – הלכך אין מיוחדים אותם להתעסק בפיקוח נפש [אלא בהודמנות ובמקרה] (עפ"י רא"ש ור"ן, ב"י ועוד). ויש אומרים שאין מוסרים אותה להם כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם להקל גם שלא במקום סכנה (עפ"י רמב"ם רי"ד ועוד). ואולם כשאין שם אלא נשים, אין להן להמתין, והן זריזות ונשכרות (ע"ע או"ח שכח, יב).

דאח תינוק שנפל ליום – פורש מצודה ומעלהו... ואף על גב דקא צייד כוורי.... אע"ג דמתקן דרגא... ואע"ג דקא מיכוין למיתבר בשיפי.... מדברי כמה מהראשונים מבואר שמותר גם לכוין בפעולת ההצלה בשביל הצורך הנוסף כגון להעלות דגים עם התינוק [ובלבד שלא ירבה בפעולה בשביל זה] (עפ"י בה"ג כג; רוקח קט; רשב"א שבת ס"פ האורג; ר"ן). ואולם מסתימת דברי הרי"ף הרא"ש והרמב"ם משמע שלא יכוין אלא להצלה. וכן משמע ברבנו ירוחם (יב) וכן כתב המאירי והלחם-משנה והפרי-מגדים.

א. ע' משנ"ב שכח, יג ובשער הציון שם. ומשמע שנקט לאסור. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ח עה) כתב שאם מכוין ממש לצורך הדבר האחר – ודאי יש לחוש להחמיר, ואם אינו מכוין ממש למלאכה אלא שחושב בדעתו לעשות ההצלה באופן שלא ייפסד, כגון ששובר העצים באופן שיהיו ראויים לדבר מה – ניתן הדבר לשיקול כיון שאבות העולם מקלים בדבר, הרשב"א והר"ן ועוד [ומשמע שגם לפי האוסרים אין אסור אלא מדרבנן]. ואולם פשוט שאם אפשר לעשות דרך קלקול ללא שהות, לא יעשה בדרך תיקון ממש.

וכן בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב לח) נראה מתוך דבריו שנקט לעיקר שמותר להתכוין להנות על ידי מעשיו. וטעם שהתירו לו להתכוין, כתב, כדי שהמציל לא יתיירא שמא לא יוכל שלא להתכוין להנאתו ועל ידי כך יימנע מההצלה. [דגו האחרונים בחולה מסוכן שצריך לאכול דבר איסור, האם מותר לו לתבלו ולהתכוין ליהנות באכילתו (ע' במובא בסיכומים לפסחים כה"כו). ויתכן לחלק בין זה לגידון דידן].
ב. נתכוין להעלות דגים והעלה דגים ותינוק – נתבאר במנחות סד.

לא צריכא דפרוש לחצר אחרת, מהו דתימא כל דפריש מרובא פריש קמ"ל דלא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב... הא דפרוש כולהו הא דפרוש מקצתייהו. לפרש"י החידוש בדברי שמואל הוא שאף על פי שבפרישתם לחצר אחרת לא נתחברו יחדיו אלא כל אחד הלך לדרכו, נחשב כ'קבוע' ואין הולכים אחר הרוב (עפ"י ריטב"א כתובות טו). והתוס' פירשו: אפילו יצאו רובם מאותה חצר ולא נשאר בה אלא אחד – מפקחים, כיון שפעם אחת היו באותה חצר לא בטלה קביעותם (וע' בחו"א יו"ד לו, טז).

זמי אמר שמואל הכי והתנן מצא בה תינוק מושלך, אם רוב כותיים כותי... ושמואל אמר לפקח עליו את הגל. המפרשים הקשו לפרש"י לעיל שמפרש 'הא דפרוש כולהו הא דפרוש מקצתייהו' שאם פירשו מקצתם מודה שמואל שהולכים אחר הרוב, אם כן מה מקשה הגמרא מתינוק הנמצא מושלך והלא זהו כ'פירשו מקצתם'. [ורש"י פרש הקושיא מדיוק דברי שמואל שמשמע דוקא ברוב ישראל מחללים ולא במחצה על מחצה. וצריך עיון שאם כן הקושיא היא על המפורש במשנה שספק נפשות דוחה את השבת, ולא על דברי שמואל].

ואכן הרמ"ה (הובא בכסף משנה שבת ב, כ) הוכיח מחמת קושיא זו כשיטת הרמב"ם (שבת ב, כ; איסורי ביאה טו, כו) שמפרש להפך מרש"י (וכן פירש הר"ן בדעת הרי"ף), שאם פירשו מקצתם – אין הולכים אחר הרוב הואיל וכל

השאר נשארו במקום קביעותם [והלכה מיוחדת היא בפיקוח נפש, אבל בכל התורה הולכים אחר הרוב באופן זה]. אבל אם עקרו כולם לילך מאותה חצר ופרש אחד לחצר אחרת ונפלה עליו מפולת – אין מפקחים, כיון שעקרו כולם ופירש אחד מהם הרי הוא בחזקת שפירש מן הרוב. ויש לפרש בשיטת רש"י, שתינוק המושלך, מאחר שלא ראינוהו פורש מן הבתים אלא מושלך בפלטיא הרי מרוב סיעה שבפלטיא פירש, והלא הם נדים ואינם קבועים במקומם, ואם כן זה נידון כפירשו כולם (עפ"י תורת האדם לרמב"ן ועוד). [ואולי יש לחלק בין נפילת מפולת על אחד שהספק הבא לפנינו מי הוא, ולא מהיכן הוא בא, לכך נידון ב'כל דפריש מרובא פריש', ובין תינוק הנמצא מושלך שהספק הוא מאיזה בית הוא בא, אם מבית ישראל ואמו ישראלית או מבית עכו"ם, ואם כן הספק הוא על מקום הקבוע, שמוחזק בו ישראל, לכן נידון כמחצה על מחצה וצריך לפקח, וזהו שהקשה מדברי שמואל]. ובטעם החילוק יש לפרש; אם פירש אחד או מקצת מהסיעה, כיון שלא הוחזק ישראל באותו מקום שנפלה המפולת, הרי שמכח דין 'רוב' אנו דנים שאין כאן ספק כלל שמא זה ישראל, משא"כ כשהוחזק ישראל באותה חצר, הגם שהדין אומר לילך אחר הרוב, מ"מ יש כאן שם 'ספק' ולכן אין הולכים אחר הרוב להכריע הספק. נמצאו שני סוגי 'רוב'; רוב האומר שאין להסתפק ורוב המכריע את הדין במקום הספק (עפ"י אבי עזרי שבת ב.כ. ע"ש בבאור שיטת הרמב"ם, ובספר בית ישי נג. וע' בהגר"א אה"ע ד ס"ק צב; חזון איש יו"ד לו, א-ג; שער הציון שכת סק"ו; שפת אמת).

*

'אשר שאל מחברת ההצלה אשר אחד מהם הוא מלמד תשב"ר, ונפשו בשאלתו אם הוא מקבל ידיעה על ידי המשדר שבסמוך לו נמצא חולה שזקוק לעזרה – האם עליו להפסיק את הלימוד עם התלמידים או שיכול לסמוך על כך שאחרים יביאו את ההצלה [כיון שגם הם שומעים קריאת המשדר] ולא יפסיק תלמוד תורה דרבים של תשב"ר. וכתב כב' דהספק הוא שאולי עליו לחשוש שיקדים את האחר בזמן מועט –

הנה דבר פשוט בעיני שעפ"י התורה חייב להפסיק הלימוד, והרי אפילו במצוה אחרת דלאו פיקוח נפש מסקנת הש"ס מו"ק ט. דאם אי אפשר על ידי אחרים חייב להפסיק. ולענין דין פיקוח נפש זה נקרא אי אפשר ע"י אחרים, כיון שיש ספק אולי אחרים אינם מוכנים, וגם אם הם מוכנים אולי הוא יגיע למקום סכנה בזמן מוקדם.

ובזה מתפרש היטב ש"ס מנחות טו. חולה שאמדוהו לגרוגרת אחת, ורצו עשרה בני אדם והביאו עשרה גרוגרות בבת אחת פטורין אפילו בזה אחר זה אפילו קדם והבריא בראשונה, ונפסק בשלחן ערוך או"ח שכה, טו. והיינו דאעפ"י שידעים שגם חבירו רץ להביא ואם כן הוא מחלל שבת בחנם, מכל מקום כיון שכל אחד חושב שהוא יקדים את חבירו, זה עצמו סיבת הפטור של שבת וממילא חיוב הפקוח-נפש. ועיין לשון המשנה ברורה שם ס"ק מא, ומסיים שם דיש להם שכר טוב מאת ה'. וע"ש בבאור הלכה ד"ה ויש. ושאלתו עדיפא להקל, דהתם בש"ס מנחות כולם יודעים זה מזה, מכל שכן אם אין אנו יודעים בבירור גם השאר רצו למצוה זאת.

אלא בזאת אני מסופק קצת, באם לפי המצב ישארו הילדים לבדם בלי שמירה, ואולי יכו זה לזה, וזה לפעמים בגדר ספק נפשות, וכן האב השומר ילדיו הקטנים בבית וקראו לו כי האי גוונא על ידי משדר למקום שכבר הוחזק ספק נפשות. וזה הפרט עדיין צריך לעיון' (שבט הלוי ח"ז קנט).